

DOI 10.33287/11194

УДК 364-4:005.33:167

ЯК ПОБУДУВАТИ ДІЄВУ МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ?

HOW TO DEVELOP AN EFFECTIVE PROFESSIONAL COMPETENCIES MODEL
FOR WORKERS INVOLVED IN PROTECTION OF CHILDREN RIGHTS AND INTERESTS
IN UKRAINE?

Ольга Байдарова

*Канд. психол. наук, асистент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Olha Baidarova

*PhD in Psychology, Assistant Professor of Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

 orcid.org/0000-0002-2332-1769

 baidarovao@knu.ua

Олена Карагодіна

*Док. мед. наук, професор, завідувачка кафедри соціальної роботи та практичної психології,
Академія праці, соціальних відносин і туризму*

Olena Karagodina

*Dr. in Medicine, Professor, Head of Social Work and Applied Psychology Department,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

 orcid.org/0000-0002-7412-5178

 karagodina.og@socosvita.kiev.ua

Поліна Кликова

*Магістр соціальної роботи, керівник відділу розробки тренінгових програм Міжнародної
громадської організації «Міжнародний центр розвитку і лідерства»*

Polina Klykova

*Master in Social Work, Supervisor of curriculum development department of INGO “International
Leadership and Development Centre”.*

 orcid.org/0000-0001-9436-4937

 polina@ildcua.org

Анотація

У статті розглянуто застосування компетентнісного підходу для розробки програм навчання практиків сфери захисту прав та інтересів дітей в Україні. Обґрунтовуючи власне дослідження, автори припустили, що чинне законодавство й досвід вищої освіти з соціальної роботи створюють умови для розробки адекватної моделі базових компетентностей працівників основних установ української системи захисту дітей. Публікація відбиває початкові етапи дослідження, що виконується на базі недержавної організації «Міжнародний центр розвитку і лідерства» і спрямоване на розробку такої моделі за методологією «дослідження в дії». Основні методи дослідження - включене спостереження та професійна рефлексія.

Обґрунтовано можливість використання як взірця моделі, розробленої Інститутом соціальних послуг, штат Огайо, США. Продемонстровано, що побудова моделі «базових» компетентностей, універсальних для всіх «ключових» гравців системи захисту інтересів та прав дітей в Україні, утруднена міжсекторальними бар'єрами й застарілими визначеннями у чинних законодавчих документах, які не відповідають міжнародним стандартам соціальної роботи. Напрацьовано сім тематичних блоків компетентностей, обговорено та скориговано їх наповнення компетенціями (знаннями та навичками), визначено перспективи подальших дій - дискутування моделі в широкому професійному колі, доопрацювання групою експертів, визначення кроків щодо її апробації.

Abstract

This paper is aimed at exploration of the opportunities for implementation of a competency-based approach in curricula for child welfare social workers in Ukraine. Authors argue that current legislation, universities' experience in running social work programmes, and field practice are good background for development core competency model for child welfare social workers.

The paper reflects initial stages of research initiated by International non-governmental organization "International Leadership and Development Center". The research is focused on development of child welfare social worker core competency model by action research method. The completed research stages are: to analyze the evidence-based best practices and international guidelines, and to find the effective approach to competency model development that is implementable in Ukraine; to conduct Ukrainian child welfare social workers job tasks analysis, so to define main competences for practitioners; to conduct national experts working groups to discuss design of the model, and knowledge and skills for this model as well.

Implementation of each stage is analyzed and described using participant observation and professional reflection as key methods. Using the Caseworker Core Competencies developed by the Institute for Human Services, Ohio State, USA, as a sample model is argued.

As there is no specialized social agency in Ukraine that is responsible for comprehensive ensuring child best interests, and there is no unified approach in pre-service and in-service training for child welfare social workers, interagency barriers and outdated concepts, defined by national regulatory

Ключові слова:

компетентнісний підхід, модель професійної компетентності, захист прав та інтересів дітей, дослідження в дії.

Key words:

competency-based approach, competency model, child welfare, action research.

Інформація про рукопис

Надійшов до редакції:

1.11.2018

Рецензований: 15.11.2018

Подано доопрацьовану

версію: 10.12.2018

Прийнятий до друку:

15.12.2018

framework that are not aligned with international standards of social work, make issues for defining core competencies, needed for every child welfare practitioners. The same gaps in current situation emphasizes the necessity of this model development.

As a result of previous research stages, seven topics are agreed and filled with appropriate competences and competencies. Follow steps for core competencies model development are defined: to survey professionals, to review model in national experts working group, to consult with international experts in implementation of competency-based approach, and to define steps to launch the model developed

Вступ

Захист прав та інтересів дітей вже кілька десятиліть розглядають у світі як одну з ключових проблем соціальної роботи. Увага практиків і науковців зосереджена на питаннях захисту дітей від усіх форм насильства, забезпеченні стабільного та безпечного альтернативного догляду, підтримки сім'ї, яка перебуває у кризовому стані, та роботи, спрямованої на її зміцнення й недопущення необґрунтованого вилучення дитини, забезпечення участі дитини та ін. В Україні діяльність соціальних працівників щодо захисту прав та інтересів дітей набуває особливої актуальності у контексті зусиль, спрямованих на реформування системи інтернатних закладів, процеси децентралізації та розбудову послуг для сімей з дітьми на рівні громади.

Тривалий час політика й українське законодавство у сфері охорони дитинства не мали системного характеру. Лише 2016 р. на державному рівні визнано комплексний та багаторівневий характер проблем у сфері захисту прав дітей і означено потребу у невідкладних діях з метою їхнього розв'язання [5]. Однією з рекомендацій підсумкової частини Державної доповіді про становище дітей в Україні було посилення кадрового потенціалу служб у справах дітей місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад, центрів соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді, працівників з питань захисту прав дітей виконавчих органів сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад. Ця рекомендація реалізується завдяки ухваленню Закону «Про внесення зміни до статті 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» щодо удосконалення правового статусу служб у справах дітей» від 19.01.2017 р. Таким чином, працівники служб у справах дітей (ССД) та центрів соціальних служб для сім'ї дітей та молоді (ЦСССДМ) набули повноважень «ключових гравців» сфери захисту прав дітей. Проте закріплення таких повноважень одразу за двома структурами де-факто ускладнило процеси налагодження міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії, що має бути наріжним каменем ефективної соціальної роботи.

Попри те, що в більшості нормативно-правових актів соціальної спрямованості задекларовано важливість спільних дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, залучення громадських об'єднань, благодійних, релігійних організацій щодо виявлення осіб і сімей, які потребують допомоги, і організації надання соціальних послуг [22, 27, 29, 30], на сьогодні ми можемо констатувати брак відпрацьованих механізмів міжгалузевої співпраці, і захист інтересів дітей тут не становить винятку. В Україні функції соціального захисту дітей розподілені між різними суб'єктами, які неоднаково трактують поняття «ведення випадку». Один них - ССД - офіційно має повноваження координації «зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у вирішенні питань

соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності» [28], однак при цьому від працівників ССД не вимагається фахової підготовки з соціальної роботи, а ефективність виконання покладених на них зобов'язань з координація дій і відповідальність за роботу з конкретним випадком залежать від ситуаційних та суб'єктивних факторів.

Розуміння власного місця й ролі в системі захисту прав дітей працівниками ССД та ЦСССДМ є питанням їхньої професійної компетентності. Відтак постає проблема якості кадрового потенціалу зазначених установ. Брак належної базової та післядипломної освіти, якісного підвищення кваліфікації працівників задля виконання робочих завдань у конкретних організаціях - суб'єктах захисту прав дітей, в тому числі у сегменті навичок міжсекторальної взаємодії, спонукає до пошуку ефективних моделей професійного навчання. Особливо актуальності наразі набувають питання мінімального обсягу знань та навичок фахівців ключових інституційних суб'єктів захисту прав та інтересів дітей, а також процедурні моменти розробки ефективних моделей їхнього навчання.

Аналіз останніх документів і публікацій

Зміни, які відбулись у розумінні прав дітей з кінця XIX до початку XXI ст., знайшли своє відображення у міжнародному законодавстві, що відкидає сприйняття дитини як квазімайнового та економічного активу, закріплює забезпечення обов'язкової освіти та регулювання дитячої праці, право на особливий захист дітей із порушеннями здоров'я та інвалідності, визнає дитину носієм прав і суб'єктом соціального життя. У багатьох країнах з'явилась окрема судова система для неповнолітніх [40].

Протягом останніх десятиліть для захисту дітей від зневаги, насильства та експлуатації в Україні ратифіковано низку міжнародних і ухвалено кілька державних нормативно-правових актів; визначено органи і служби у справах дітей (та сім'ї), на які покладено функцію захисту прав та інтересів дітей; створено загальнодержавну мережу організацій - центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, - що надають професійні соціальні послуги сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах [28, 30]. Таким чином, українське законодавство надає можливості захищати права та інтереси дітей шляхом взаємодії різних суб'єктів. Варто зазначити водночас, що, відповідно до чинного законодавства, перелік основних суб'єктів сфери захисту прав дітей є досить великим. Найчастіше з-поміж них називають служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади соціального захисту дітей, органи внутрішніх справ, заклади освіти, заклади охорони здоров'я. Але основні повноваження із розв'язання проблем уразливих груп дітей передано саме працівникам ССД та ЦСССДМ.

Згідно з рекомендаціями, наданими у Державній доповіді про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини України: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009 - 2016 рр.) [5], для приведення національного законодавства у сфері забезпечення прав дитини у відповідність з міжнародними стандартами протягом останніх п'яти років внесено зміни до ряду чинних законодавчих актів України [17 - 19, 23, 28]. Ці зміни стосувалися передусім: 1) введення в українське законодавство та визначення поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини»; 2) посилення пріоритету підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; 3) посилення захисту права дитини на належне утримання, розширення можливостей влаштування дітей, які не можуть виховуватися у біологічних сім'ях, у сім'ї та форми, максимально наближені до сімейних, розширення спектру послуг з догляду, виховання і реабілітації дитини; 4) посилення зобов'язань суб'єктів сфери захисту дітей щодо виявлення випадків порушення прав дітей, в тому числі випадків жорстокого поводження з дитиною, контроль за сім'ями, у яких є підозра в неналежному дотриманні прав дитини; 5) захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

З огляду на потребу застосування комплексного підходу до захисту прав дітей, забезпечення їхньої безпеки та благополуччя, знаковим було затвердження «Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки», у якій зазначено, що «суспільство в цілому має стати нетерпимим до порушення прав дітей, визнати, що дитина є носієм прав і суб'єктом соціального життя, усвідомити важливість зростання дитини в сім'ї для її подальшого благополуччя, негативність інституційного догляду та виховання для розвитку дитини та необхідність підтримки територіальною громадою сімей з дітьми» [14]. З метою створення умов для зростання кожної дитини в сім'ї або в середовищі, максимально наближеному до сімейного, в рамках реалізації Стратегії передбачено розвинути в Україні систему навчання представників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, надавачів послуг - зокрема, з питань деінституціалізації, організації та надання послуг. Очевидно, що основою такого навчання має стати розвиток компетентності працівників ССД та ЦСССДМ щодо захисту прав та забезпечення найкращих інтересів дітей.

У працях вітчизняних і зарубіжних дослідників висвітлено різні аспекти проблематики професійної компетентності соціальних працівників.

Переважає більшість публікацій пов'язана з переорієнтацією на запровадження компетентнісного підходу в освіті, що зміщує акценти з процесу накопичення знань, умінь і навичок у площину формування у здобувачів освіти здатності практично діяти, застосовувати набуті знання і досвід у професійній діяльності [10, 31, 37].

У низці досліджень професійну компетентність трактують передусім як психологічний або психолого-педагогічний феномен, що є наслідком професійної підготовки та процесу становлення соціального працівника як фахівця. Науковцями вироблено єдине смислове поле концепції компетентності взагалі й професійної компетентності зокрема. Професійна компетентність усвідомлюється як інтегральна характеристика (якість, властивість) особистості і визначається як проявлені на практиці прагнення і здатність, або готовність реалізувати власний потенціал (знання, уміння, навички, досвід, особисті якості) для успішної продуктивної діяльності в професійній сфері, усвідомлення особистої відповідальності за результати цієї діяльності та потреби у постійному вдосконаленні [6, 35]. При цьому публікації вітчизняних науковців мають переважно теоретичну спрямованість і зосереджені на питаннях визначення складників та (або) психологічної структури професійної компетентності й педагогічних умовах її формування на різних рівнях здобуття професійної освіти, передусім вищої.

В окремих розвідках пропонують певні функціональні моделі професійної діяльності соціального працівника. За основу розробки таких моделей взято класичний поділ професійних функцій, що впливають з певних завдань соціальної роботи (діагностична, прогностична, аналітико-оцінювальна, організаційна, комунікативна, посередницька, попереджувально-профілактична, управлінська, охоронно-захисна функції, функція допомоги і підтримки). Проте визначення функцій професійної діяльності соціального працівника не підкріплюється емпіричними дослідженнями [9]. Відтак функції соціального працівника розуміють як предметно-інструментальну основу його професійної діяльності, що охоплює суму знань, умінь і навичок, котрі й забезпечують його професійну компетентність, однак самі по собі функції не виступають предметом досліджень.

Автори значної кількості вітчизняних публікацій приділяють увагу вивченню особистісних якостей соціального працівника, сукупність яких розглядають як характеристику професійної компетентності [2, 7, 15, 16]. Ще одним напрямом наукового дискурсу можна вважати огляд комплексів професійних функцій, що реалізуються працівниками соціальних служб у процесі надання допомоги різним категоріям клієнтів, або виконуваних соціальними працівниками ролей [1, 33, 34]. Однак, при цьому не розкрито шлях переходу від функцій до компетентності, не визначено зміст відповідних професійних здатностей. До прикладу, розкриваючи питання професійної компетентності спеціалістів, що працюють у сфері підтримки вразливих сімей з дітьми, З. Кияниця та Ж. Петрошко (2017 р.) зосереджують увагу на єдиній посаді - фахівець із соціальної роботи - запровадженій в Україні у 2012 р. Наразі визначення функцій

та завдань фахівця із соціальної роботи триває, а самі посади наявні не в усіх ЦСССДМ. Розкриваючи основні напрями діяльності фахівця із соціальної роботи, його завдання та обов'язки, автори посилаються на проект Закону України «Про соціальні послуги» (реєстраційний номер 4607 від 06.05.2016 р.), а також критерії компетентності працівника соціальної сфери Ради з освіти США, проте, знову ж таки, не підкріплюють модель описом методології її розробки на засадах компетентнісного підходу [11, с. 66-72]. Отже, визнаючи, що становлення і розвиток професійної компетентності соціального працівника відбуваються під час неперервної професійної освіти, а вимоги до переліку та змісту його професійних здатностей визначені змістом конкретних робочих завдань і обов'язків, вітчизняні науковці оминають питання методології розробки такої моделі із застосуванням компетентнісного підходу.

У глобальному масштабі компетентнісний підхід широко застосовують для забезпечення ефективності будь-якої професійної діяльності. За моделями компетентності відбувається відбір персоналу на роботу, оцінка потреби у кар'єрному зростанні, цілеспрямоване формування знань та навичок, пов'язаних із професійним розвитком тощо. Обґрунтовуючи важливість застосування компетентнісно орієнтованого навчання (Competency-Based Inservice Training) у соціальній роботі з дітьми, Дж. Райкус та Р. Г'юз (2000 р.) зазначають, що значна кількість співробітників, які працюють у сфері захисту і забезпечення добробуту дітей, недостатньо підготовлені до роботи, не знають про її складність і масштаби, а також не мають навіть базових знань про цінності благополуччя дітей, принципи практики або стратегії втручання. На думку авторів, відсутність стандартизованого змісту навчальних програм перешкоджає визначенню та уніфікованому впровадженню послідовної моделі та стандартів практики, що потрібні для досягнення важливих результатів роботи [46]. Компетентний соціальний працівник повинен володіти методами, прийомами, технологіями соціальної роботи та бути здатним до їх застосування. Компетентна професійна діяльність передбачає: усвідомлений вибір знань, потрібних для вирішення професійних завдань; єдність професійних знань і цінностей; відображення цього синтезу у професійній діяльності [41].

Питання розробки моделі компетентності спеціаліста у певній галузі тісно пов'язане зі змістом стандартів професійної діяльності. Аналіз професійних стандартів практики соціальних працівників в ряді зарубіжних країн [44, 45, 49, 50] доводить, що стандарти для різних сфер соціальної роботи зазвичай розробляються на підставі певного базового стандарту. До прикладу, «Стандарти підвищення кваліфікації для соціальних працівників в Англії» (Рада з охорони здоров'я та професійної допомоги, 2017 р.) зобов'язують фахівців працювати безпечно й ефективно на користь повсякчасного благополуччя клієнтів. При цьому у документі зазначено, що сфера діяльності соціального працівника згодом може змінитися, практика досвідчених спеціалістів стає більш цілеспрямованою і спеціалізованою, ніж практика молодих колег. Такі трансформації відбуваються через спеціалізацію в певній галузі - у сфері управління, освіти чи досліджень або роботи з конкретною групою клієнтів. Окрім переліку компетентностей у базовому документі міститься визначення соціальної роботи, глосарій та контекст застосування професійних стандартів [50].

Як стверджують К. Коен та Е. Ольшевер (2013), інформація про процес розробки та перегляду стандартів професійної практики є доступною значно рідше, ніж самі стандарти. В ході розробки стандартів використовують різноманітні методи збору інформації, огляди літератури, персональні зустрічі, фокус-групи, мозкові штурми представників цільової групи під час конференцій, самітів, паперові та онлайн-опитування, які дозволяють врахувати позиції багатьох зацікавлених сторін - роботодавців, користувачів послуг, педагогів, соціальних працівників і суб'єктів, відповідальних за прийняття рішень [38, с.115].

Відтак, аналіз нормативно-правових документів, що скеровують практику соціальної роботи в Україні, засвідчує нагальність потреби у формуванні та розвитку базових компетентностей працівників інституційних суб'єктів сфери захисту прав та інтересів дітей. Проблема професійної підготовки соціальних працівників активно обговорюється у вітчизняних наукових публікаціях. Однак, українські

науковці висвітлюють застосування компетентнісного підходу переважно в теоретичній площині, не приділяючи належної уваги емпіричним методам розробки та моніторингу впровадження моделей професійної компетентності. Натомість світова практика соціальної роботи надає приклади системного підходу до організації базової та післядипломної професійної освіти соціальних працівників на основі застосування моделей професійної підготовки, в яких відображено бачення процесу формування здатності виконувати певні професійні функції.

Методологія дослідження

Мета дослідження – сформувати методіку розробки моделі професійної компетентності спеціаліста, який працює на забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, та апробувати її для формування базових компетентностей працівників інституційних суб'єктів захисту прав та інтересів дітей в Україні.

Дослідження виконувалось на основі підходу «дослідження в дії», в рамках проекту Міжнародної громадської організації «Міжнародний центр розвитку і лідерства» (МЦРЛ), що спрямовує свою діяльність на пошук та впровадження кращих практик і зміцнення ресурсів професійної спільноти задля досягнення безпеки та благополуччя дітей в Україні.

Дослідження відбувалось у межах проекту, який реалізується протягом 2018-2019 рр. за участі Інституту соціальних послуг (Institute for Human Services, Columbus), штату Огайо, США. Дослідження відбиває початкові етапи проекту: аналіз «кращих практик» із захисту прав та інтересів дітей з визначенням базових компетентностей суб'єктів професійної діяльності відповідно до чинного законодавства; уточнення професійних функцій працівників сфери захисту інтересів дітей в Україні; залучення до розробки моделі експертів - представників ключових державних інституцій системи захисту прав та інтересів дітей, а також представників недержавного сектору та професорсько-викладацького складу українських шкіл / кафедр соціальної роботи; консультації з міжнародними експертами у впровадженні компетентнісного підходу у діяльність спеціалістів сфери захисту прав дітей; підготовку до обговорення моделі шляхом опитування практиків сфери захисту прав та інтересів дітей.

До переліку відібраних міжнародних документів увійшли передусім ті, що знайомі українським соціальним працівникам завдяки участі в міжнародних проектах. Відтак, ідеологія та моделі «кращих практик», закладені в цих документах, відомі вітчизняним фахівцям у сфері соціальної роботи та пройшли апробацію в Україні.

Після прийняття зобов'язань дотримуватись міжнародних норм захисту прав та інтересів дітей, держава поклала цей обов'язок на певні державні структури. Ці структури можуть змінюватись, піддаватись реорганізації, перейменовуватись тощо, але самі функції зберігаються. Отже, під час дослідження здійснено аналіз функцій та повноважень основних суб'єктів - державних структур - сфери захисту прав дітей.

Аналіз текстів здійснювався із застосуванням підходу обґрунтованої теорії [36]. Узагальнення досвіду застосування обраного підходу у формуванні моделі компетентності проводилось за допомогою методів включеного спостереження та професійної рефлексії.

Результати дослідження

Крок перший: аналіз міжнародних практик та керівних настанов

В межах дослідження проаналізовано низку документів - 6 закордонних та 8 вітчизняних, - що фіксують функції, повноваження та обов'язки суб'єктів, що перебувають в контакт з дитиною, а також

вимоги до знань та навичок соціального працівника, який працює з дітьми та сім'ями, та інших акторів сфери захисту прав дітей. Закордонні документи, що підлягали аналізу, об'єднані у такі групи:

- керівні настанови / керівництва для всіх суб'єктів, які перебувають в контакт з дитиною (наприклад, «Спільне забезпечення безпеки дітей: Керівництво з міжвідомчої роботи із забезпечення безпеки та підвищення добробуту дітей» має на меті захист дітей від жорстокого поводження; запобігання погіршенню здоров'я або розвитку дітей; забезпечення дітям умов, що відповідають розумінню безпечного та ефективного догляду; вжиття заходів для забезпечення найкращих результатів для всіх дітей) [53];

- керівні настанови/керівництва та кваліфікаційні стандарти для соціальних працівників, які працюють з дітьми та сім'ями [39, 42, 43];

- посібники для тренерів та акторів захисту дітей [48, 51, 52].

Аналіз змісту відібраних документів виявив, що від соціальних працівників, окрім базової підготовки, вимагають володіння особливими навичками, а саме: вміння користуватись в практичній діяльності знаннями про розвиток дитини; навичок міжособистісної взаємодії з дітьми; вміння слухати дітей і реалізовувати їхні права участі; здатності утримуватися від тлумачень дій та поведінки дітей без попереднього обговорення своєї думки з ними; знань та навичок, що уможливають реалізацію особливих повноважень щодо дітей та молоді в їхніх найкращих інтересах, особливо стосовно жорстокого поводження в родині; чутливості до можливих проявів упередження та дискримінації у практиці соціальної роботи [48, с. 9].

Слід зазначити, що перелічені навички розглядаються авторами аналізованих документів як такі, що впливають із ширшого контексту професійної підготовки, що охоплює формування спроможності професійно оцінювати та брати до уваги в роботі з дітьми їхнє найближче оточення, або соціально-психологічне середовище. До прикладу, в документі «Пост-кваліфікаційний стандарт: знання та навички для осіб, які працюють з дітьми та сім'ями» [42] визначено такі блоки здатностей: відносини та ефективна пряма робота; комунікація; розвиток дитини; психічне здоров'я дорослих, зловживання психоактивними речовинами, домашнє насильство, порушення фізичного здоров'я та інвалідність; насильство та нехтування дітьми; оцінка дитини та сім'ї; аналіз, прийняття рішень, планування та перевірка/перегляд; закон та системи правосуддя у справах сім'ї та молоді; роль супервізії; організаційний контекст.

Крок другий: відбір «взірцевої» моделі

Як «зразкову» модель формування базових компетентностей фахівців у сфері захисту прав дітей взято модель, розроблену Інститутом соціальних послуг (ІСП), штат Огайо, США. Вона передбачає застосування компетентнісного підходу в навчанні та підтримці працівників, які відповідають за безпеку та добробуту дітей [46]. Розроблена модель довела свою ефективність: її адаптували і впровадили понад 36 інших штатів та кілька провінцій Канади.

Відбір саме цієї моделі для апробування в Україні зумовлений кількома міркуваннями: 1) доведена результативність; 2) ситуативна сприятливість застосуванню (наявність можливості впровадження за консультативної підтримки розробника); 3) поліпотентність (придатність до застосування у навчанні різних категорій фахівців на етапах їхнього професійного вдосконалення, а також у навчанні користувачів послуг).

Маючи на меті покращити послуги у сфері захисту дітей, ІСП розробив власний алгоритм навчання, передбачивши можливості формування компетентності фахівців та керівництва у соціальній сфері, а також набуття певних компетентностей прийомними батьками, опікунами та усиновлювачами. У межах цього підходу поряд з комплексним поняттям «компетентність» розробники використовують також елементарніше поняття «компетенція», що охоплює складники компетентності - знання та

навики, потрібні для виконання робочих завдань на рівні «кращих практик»; компетентність же визначається ними як здатність до виконання робочих завдань завдяки володінню відповідними компетенціями. Базовий підхід до навчання різних груп осіб, дотичних до забезпечення інтересів дітей, використано для проведення навчальних тренінгів з професійного розвитку та підвищення кваліфікації фахівців.

Розгляд означеної моделі дає змогу стверджувати, що вона відповідає сучасному освітньому тренду в Україні, оскільки слугує серцевиною навчання, заснованого на компетентнісному підході. Модель передбачає визначення професійних функцій та аналіз робочих завдань відповідно до посади працівника (визначених у посадовій інструкції), виокремлення здатності до виконання цих функцій - формулювання компетентності, визначення переліку знань, навичок, а також цінностей, переконань, які забезпечують реалізацію цієї здатності (рис. 1).

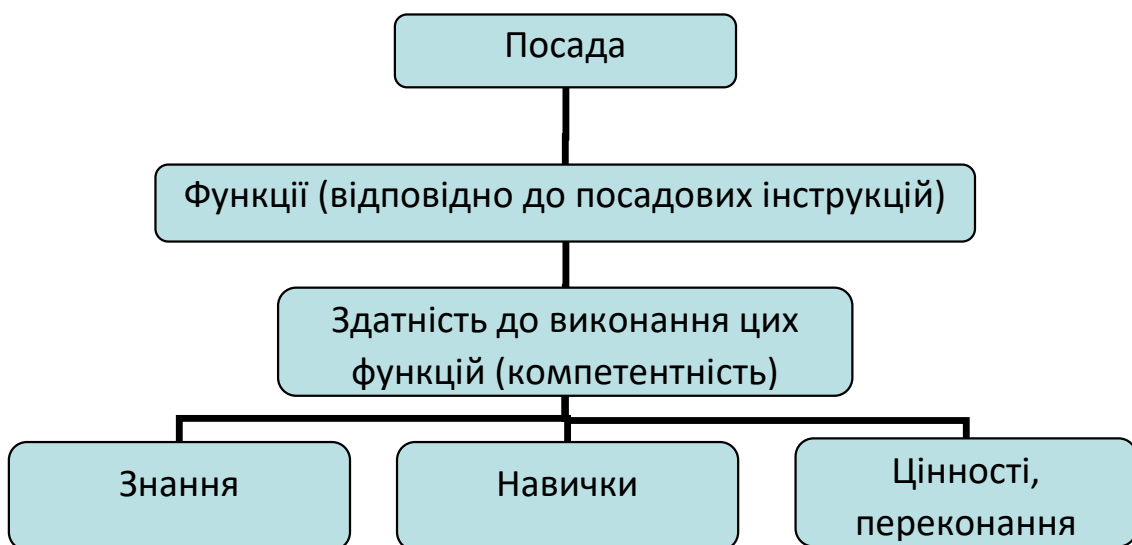

Рис. 1. Складові моделі компетентнісного підходу в навчанні

Джерело: складено авторами

Компетентнісний підхід визначає не лише структурну організацію компетентностей, а й послідовність проходження навчальних програм, розроблених на його основі [47]. Структурування компетентностей відбувається також в іншому вимірі - у контексті розрізнення рівня спеціалізації, з поділом на базові, спеціалізовані та додаткові (Рис. 2).

Модель передбачає дотримання певної послідовності, або «процесуальності» формування професійної компетентності [47]. Спочатку передбачається формування усвідомлення. Компетенція «усвідомлювати» означає наявність базових уявлень про певне явище, володіння мінімальними фактами та визнання актуальності відповідної теми. Вона є основою для оволодіння решти компетенцій, адже уможливорює заглиблення у проблему, усвідомлення її суті, набуття активної - суб'єктної - позиції. На другому етапі навчання формуються знання та розуміння. Компетенція «знати» означає, що фахівець володіє потрібними фактами, теоріями та концепціями, «розуміння» означає, що фахівець може не лише вербально відтворити факти чи теорії, а й оперувати ними на основі критичного та аналітичного опрацювання. Набуття компетенції «вміти» на третьому етапі пов'язується із знанням стратегій (послідовності способів) поведінки в певних ситуаціях.

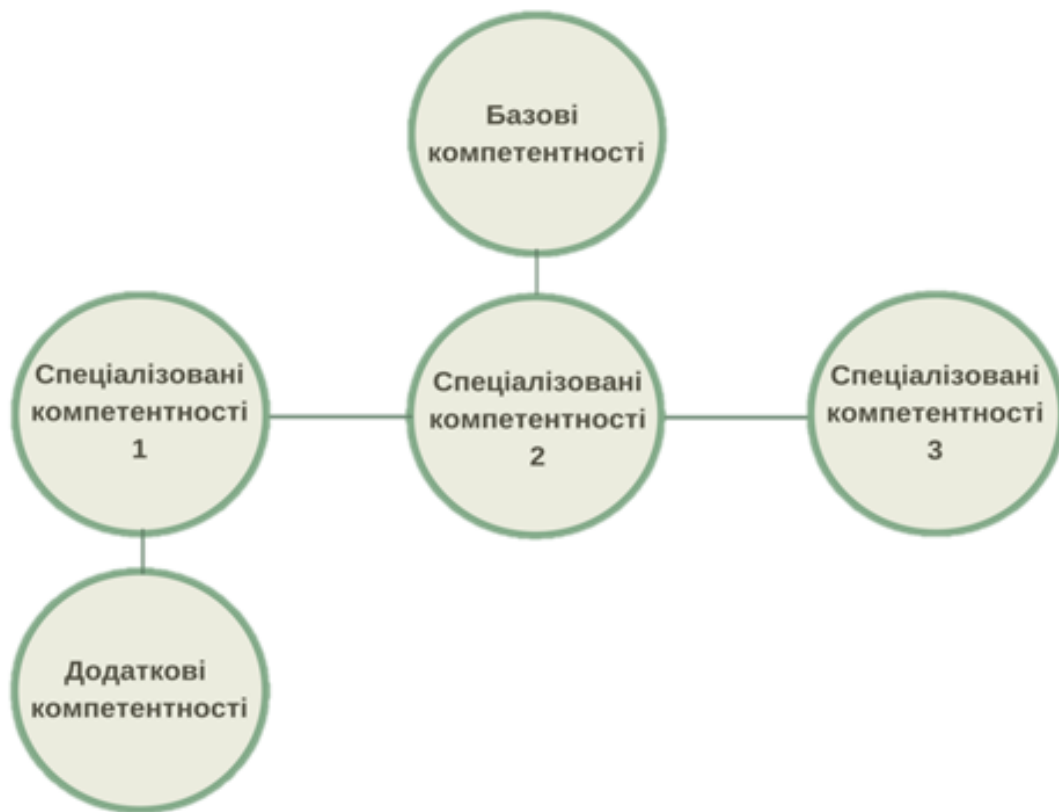

Рис. 2. Структурування компетентностей відповідно до спеціалізації

Джерело: складено авторами

На четвертому етапі, що завершує формування цілісної компетентності, компетенція «вміти» виступає важелем оволодіння навиком. Щоб структурувати компетентність за етапами навчання, модель компетентності будується наступним чином: здійснюється аналіз робочих функцій та визначаються здатності, які потрібні для їх виконання. Потім здатності групуються у тематичні блоки та здійснюється їх наповнення компетенціями. Уся сукупність результатів навчання утворює модель компетентності, прикладом якої є документ «Базові компетентності соціальних працівників штату Огайо, США» [39].

Крок третій: розгляд функціональних обов'язків ключових суб'єктів

На наступному етапі дослідження визначено основні функції працівників ключових суб'єктів сфери захисту дітей в Україні. Для розв'язання цього завдання проведено аналіз нормативно-правових документів, що регулюють діяльність цих інституцій, окреслено області їх функціонування, а також впорядковано дані з посадових інструкцій працівників. Для аналізу відібрано такі документи:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей» від 30.08.2007 № 1068 [24];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» від 01.08.2013 № 573 [20];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» від 28.01.2004 № 87 [26];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)» від 27.12.2005 № 1291 [25];

- Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 [12];
- Посадова інструкція головного спеціаліста служби у справах дітей райдержадміністрації;
- Посадова інструкція фахівця із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- Посадова інструкція начальника служби у справах дітей районної державної адміністрації.

Визначення «сфер відповідальності» основних інституційних суб'єктів захисту прав та інтересів дітей, зміст кваліфікаційних характеристик та посадових інструкцій працівників цих організацій використано для створення початкової версії їх професійних компетентностей.

Варто зазначити, що вже на цьому етапі розробки моделі постало питання про окреслення кола «базових» компетентностей фахівців сфери захисту прав дітей. Аналіз чотирьох вищезазначених Типових положень призвів до достатньо очевидного висновку про специфічність функціоналу Центру соціально-психологічної реабілітації дітей і Соціально-реабілітаційного центру (дитяче містечко) у порівнянні зі сферою діяльності фахівців ССД і ЦСССДМ. Цей факт обговорено виконавцями проекту і в подальшому використано для формулювання спеціалізованих фахових здатностей, пов'язаних із реабілітаційною діяльністю.

Крок четвертий: напрацювання блоків компетентностей

Для реалізації наступного етапу процесу розробки базової моделі компетентності - експертного обговорення змісту базових компетентностей - сформовано групу експертів, які відбирались за такими критеріями: п'ять і більше років досвіду роботи в ССД або ЦСССДМ та (або) в громадській організації, що працює в сфері захисту прав дітей, та (або) досвіду професійного навчання фахівців соціальної роботи; досвід експертної діяльності, авторитет у професійних колах. В робочу групу відібрано 12 експертів (10 працюють у столиці, 2 - в областях України), серед яких 6 є представниками державних служб, 3 - представники недержавних організацій, 3 - вищих навчальних закладів. Водночас досвід деяких експертів є ширшим: більше половини (7, або 58%) експертів мають досвід роботи у державному секторі, кожен третій (4, або 33%) має досвід наукової діяльності і стільки ж - колись працювали в НУО. Задля розробки першої версії моделі експерти взяли участь у двох робочих зустрічах.

В процесі першої зустрічі експертам пропонували: 1) обговорити визначення та зміст тематичних блоків і віднесених до них компетентностей, 2) визначити, які знання, навички та цінності формують означені компетентності; 3) під час формулювання окремих компетенцій виходити з того, що розробляються базові компетентності, потрібні водночас і працівникам Служб у справах дітей, і фахівцям Центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді. Організатори зустрічі також залучали експертів до вербалізації позитивних та проблемних моментів різних аспектів поточної практики захисту інтересів дітей та / або взаємодії ССД і ЦСССДМ, а також виділення знань та навичок, потрібних відповідним фахівцям для ефективної поточної роботи.

Першу зустріч було організовано в такий спосіб, щоб зібрати максимальну кількість ідей від усіх експертів. Для цього експертів об'єднали у мінігрупи з трьох осіб - представників організацій різних типів. Від кожної групи вимагалась робота з максимальною кількістю переліків компетентностей, які передавались «по колу» через певні проміжки часу протягом трьох годин. Спостерігачі - представники МЦРЛ - протягом усього часу роботи груп фіксували особливості процесу обговорення, наявні суперечності, неоднозначності трактування понять, швидкість досягнення згоди та інші процесуальні показники. Зустріч завершилась короткими резюме експертів, що також було занотоване спостерігачами.

Обробка текстових напрацювань полягала в усуненні повторів, редагуванні формулювань окремих компетентностей та компетенцій з метою надання тексту певної стилістичної однорідності, створенні несуперечливої єдиної системи здатностей, які можуть бути покладені в основу навчальної програми.

Результати обробки напрацювань експертів засвідчили значимість функцій та, відповідно, компетентностей працівника сфери захисту прав дітей, пов'язаних із профілактикою і підтримкою біологічної сім'ї. Також експерти зазначили, що у попередній версії моделі надто багато уваги приділено питанням захисту дітей від насильства та альтернативному влаштуванню дитини.

Початково кожна компетентність формувалась знаннями, вміннями та цінностями, однак, в процесі обробки було виявлено, що експерти асоціювали з різними компетентностями схожий перелік цінностей (повага до особистості, толерантність, пріоритетність інтересів дитини, конфіденційність, терпимість тощо). Відтак цінності було вилучено зі структури компетентностей з тим, щоб у подальшому сформувати з них окремі універсальний перелік.

Оброблені матеріали першої зустрічі експертів були співвіднесені зі «взірцевою» моделлю [39] і частково доповнені. Передусім змістового доопрацювання потребував блок «Представництво інтересів у сфері захисту дітей», оскільки експерти мали труднощі з визначенням компетенцій (знань та навичок), що його формують. За результатами обробки матеріалів першої зустрічі утворено нову редакцію документу, в якому збереглися кількість та зміст початково визначених тематичних блоків, були скориговані компетентності, відбулося їхнє наповнення компетенціями (знаннями та навичками).

Крок п'ятий: експертне обговорення змісту моделі

Другу зустріч було присвячено коригуванню змістового наповнення моделі, обговоренню та затвердженню її структури. Цього разу учасники кожної мінігрупи працювали не з усіма структурними компонентами, а лише з певним тематичним набором компетентностей. Експерти мали вивірити зміст тематичних блоків; завдання стилістичного редагування текстів покладалось на представників МЦРЛ. Організатори заздалегідь повідомили експертів про зміни формату роботи і запропонували заявити про намір аналізувати кілька тематичних блоків, які найбільшою мірою відповідають їхньому фаховому досвіду. Протягом трьох годин роботи кожна експертна підгрупа опрацювала по дві-три структурні компоненти моделі. На завершення роботи експерти висловили свої підсумкові міркування, що були також зафіксовані спостерігачами.

Отже, за результатами роботи експертів у структурі компетентності працівників соціальної сфери, що забезпечують захист прав та найкращих інтересів дітей в Україні, виділено сім груп здатностей, які згруповані за наступними темами:

1. Фундаментальні засади соціальної роботи у сфері забезпечення прав дитини та підтримки сім'ї.
2. Забезпечення здорового розвитку та благополуччя дитини.
3. Налагодження контакту із родиною для захисту дитини.
4. Робота з захисту дітей, які перебувають під загрозою нанесення серйозної шкоди.
5. Ведення випадку у роботі із захисту дітей та підтримки сімей.
6. Представництво інтересів у сфері захисту дітей.
7. Вилучення та влаштування дитини.

У ході роботи рефлексивному аналізу піддавались змістові аспекти моделі та процес її побудови. Спостерігачі констатували високий рівень відповідальності експертів за результати роботи, значну продуктивність, конструктивний підхід до обговорення дискусійних питань. У свою чергу експерти відзначили належний рівень підготовки робочих зустрічей, оперативність комунікацій, професійну роботу модераторів. Проте змістове наповнення напрацьованих тематичних блоків виявилось дещо проблемним. У роботі над чотирма з семи тематичних блоків експерти були майже одностайні; наповнення двох тематичних блоків спричинили дискусії, переважно між практиками та науковцями, щодо змісту компетенцій та їх формулювань. Визначення змісту 6-го блоку залишилося для експертів найскладнішим завданням - по-перше, вони мали опрацювати компетенції, інтегровані з закордонної моделі і, по-друге, в цьому блоці найбільшою мірою проявлені відмінності у функціях та повноважен-

нях ССД та ЦСССДМ. Дискусії та заключні коментарі експертів висвітлили відмінність повсякденної практики працівників ССД та ЦСССДМ від концепцій і «кращих настанов», що викладаються в рамках університетських освітніх програм. До прикладу, виявлено підміну функції моніторингу забезпечення прав та інтересів дітей функцією контролю у роботі працівників ССД, засвідчено недостатність розуміння змісту представництва інтересів загалом представниками всіх підгруп експертів, які працювали над цим блоком.

Підтримуючи ідею створення єдиної моделі професійної підготовки працівників різних інституційних суб'єктів сфери захисту інтересів дітей, експерти звернули особливу увагу на той факт, що наразі у складі Служби у справах дітей не передбачено посад соціальних працівників, а до фахової підготовки співробітників Служби немає кваліфікаційних вимог, які б передбачали наявність освіти з соціальної роботи, що дозволяє керуватись відповідними цінностями та швидко оволодіти знаннями і навичками, передбаченими розроблюваною моделлю. Також було відзначено труднощі реалізації задуму побудови моделі «базової компетентності» фахівців, що забезпечують захист прав та інтересів дітей. Внаслідок цього зміст окремих компетентностей утворювався як спеціалізованими, так і загальними компетенціями фахівців соціальної роботи (наприклад, знання законодавства; вміння структурувати процес комунікативної взаємодії з клієнтом, вміння проявляти емпатію тощо). Оскільки під час другої робочої зустрічі кожна група експертів працювала лише з двома тематичними блоками, уточнені окремими групами змісти компетентностей мали значно відрізнятись за стилем і для утворення єдиної моделі потребували загального редагування, що могло призвести до їх певного викривлення.

За задумом виконавців проекту, апробація моделі (у межах визначення переліку компетентностей) передбачає масове опитування працівників ЦСССДМ, ССД, представників громадських організацій, які працюють в сфері захисту прав дітей, а змістове наповнення структурних блоків моделі потребує подальшого обговорення у широкому професійному колі, формат якого має бути добре заздалегідь продуманий. Всі рекомендації й коментарі, отримані під час дискусії, мають бути враховані й використані для доопрацювання документу. Отже, третю робочу зустріч експертів планується спрямувати на обговорення остаточного варіанту моделі, проблем її впровадження та, імовірно, нових питань, що виникатимуть на тлі роботи за принципом «дослідження в дії».

Обговорення результатів

Обрана методологія розробки моделі відповідає завданню розвитку міжсекторальної взаємодії, оскільки спрямована на включення до базових компетентностей знань та навичок, потрібних всім фахівцям суб'єктів захисту прав та інтересів дітей, і передбачає визначення цих компетентностей в процесі групової роботи експертів - представників різних секторів практики захисту дітей, науковців і викладачів кафедр соціальної роботи. Розробники проекту намагались керуватись «кращими» практиками щодо формування змісту та процесу підготовки таких моделей, спираючись, втім, на нормативно-правовий контекст захисту інтересів дітей в Україні та, водночас, на зміст міжнародних настанов стосовно розвитку цієї спроможності. Проте аналіз роботи експертів засвідчує, що реалії сучасної української практики не дають змоги точно слідувати міжнародним рекомендаціям, оскільки фахівці системи захисту інтересів та прав дітей не мають однастайної думки щодо кінцевого результату своєї діяльності, керуються різними концепціями надання допомоги дітям і по-різному сприймають значущість її етичних засад.

Проведена робота вкотре унаочнює потребу закріплення на законодавчому рівні кардинальної ролі соціальних працівників у розв'язанні багатоаспектних соціальних проблем різних категорій клієнтів, розробки стратегії їх належної професійної підготовки, що скерована сучасним розумінням змісту професії [32] і спирається на принцип «дуальності», тобто містить вагому практичну компоненту [3].

Отже спроба зреалізувати неформальний процес створення «робочої» моделі професійного навчання фахівців окремої галузі соціальної сфери актуалізує потребу зміни законодавства, що регулює практику соціальної роботи в Україні в цілому.

Попри злагоджену роботу експертів та їхні відмінні навички командної роботи, зміст заключних коментарів та напрацьованих на зустрічах документах все ж віддзеркалює дещо парадоксальну ситуацію значної розбіжності між концептами, якими керуються представники професійної спільноти викладачів соціальної роботи і тими «робочими конструктами», що характеризують практичну діяльність. Відтак завдання побудови адекватної моделі професійного навчання ускладняється питаннями «прийнятності» звичних методів навчання, добору спеціальних посібників, організації занять у мультидисциплінарних командах тощо. Поряд з тим особливої актуальності набуває доповнення вищої фахової освіти якісним підвищенням кваліфікації працівників у відповідності до виконання ними робочих завдань у конкретних організаціях - суб'єктах захисту прав дітей.

Експертне обговорення очевидної проблеми браку фахової підготовки працівників ключових інституційних суб'єктів захисту інтересів дітей дозволило окреслити кілька підходів до її подолання. Їх можна узагальнити в такий спосіб:

- 1) модель базової компетентності фахівців різних сегментів системи має бути універсальною, обов'язковою для засвоєння всіма працівниками незалежно від їхньої інституційної належності;
- 2) у такій моделі мають бути виділені блоки «основних» і «спеціалізованих» компетентностей, при цьому останні розробляються відповідно до повноважень окремих структурних складників системи.

Досвід реалізації проекту є певною альтернативою процедурам розробки освітніх стандартів та стандартів практики соціальної роботи, що наразі тривають [4, 8, 13, 21]. Автори свідомі того, що сам проект і презентоване дослідження мають слабкі сторони та обмеження. Це, насамперед, дещо випадковий вибір міжнародних керівних настанов, покладених в основу побудови моделі навчання; ситуативний вибір міжнародного партнера проекту, а також певна недосконалість процедури формування групи експертів, зумовлена браком ресурсів для забезпечення регіонального представництва, що не дозволила забезпечити належний внесок усіх зацікавлених сторін у формування переліку та змісту компетентностей.

Результати дослідження надають можливість визначити перспективи подальших дій щодо апробації моделі, яка розробляється. Оскільки проект наразі перебуває в процесі реалізації, модель ще буде допрацьовуватись за результатами опитування працівників сфери захисту дітей, консультацій з експертами зарубіжних партнерів та громадськістю. Імовірно, буде визначено процедуру поетапного її впровадження, що передбачає попередній відбір потенційних учасників навчання з розподілом їх за рівнем попередньої підготовки та (або) досвіду роботи в сфері захисту прав та інтересів дітей. Обговорення потребують питання заохочення учасників та організаційні аспекти освітнього процесу, формування команди тренерів, моніторинг та оцінка результатів, а також можливість дотримання принципу «дослідження в дії» в ході самого навчання.

Висновки

Сфера захисту прав та інтересів дітей в Україні у пострадянський період зазнала значних структурних трансформацій, скерованих як міжнародними, так і внутрішніми соціальними й нормативно-правовими імперативами. Водночас за певних зрушень в усвідомленні «нової місії» цієї системи, її ресурсне забезпечення поки що є далеким від ідеального. Працівники основних інституційних суб'єктів захисту прав дітей потребують надолуження браку професійної підготовки і набуття спроможності діяти злагоджено, за принципом міжсекторальної взаємодії.

Вибір стратегії формування базових компетентностей професійної підготовки фахівців сфери захисту прав та інтересів дітей утруднюється низкою обставин, зокрема, наявністю міжсекторальних бар'єрів та відносною слабкістю повноважень соціальних працівників щодо менеджменту втручань у разі неналежного догляду, ознак завдання шкоди дитині або її суттєвої загрози.

Робота групи експертів, створеної з представників різних інституційних суб'єктів практики захисту дітей, науковців і викладачів кафедр соціальної роботи, виявилася досить продуктивною з огляду на потребу подолання міжсекторальних бар'єрів і перспективних завдань універсалізації змісту теоретичної та практичної компонент фахової підготовки. Дослідження в дії і професійна рефлексія дозволили зробити проектну діяльність гнучкішою й водночас такою, що глибше віддзеркалює реалії поточного контексту.

Дослідження має певні обмеження, наслідки яких в подальшому можна мінімізувати за рахунок належної організації громадського обговорення змісту та процедур впровадження розробленої моделі, а також її ретельної апробації.

Література та джерела інформації

1. Водяна О. Організація соціального супроводу сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 4. С. 220-224.
2. Голова Н. І. Професійна компетентність працівників соціальної сфери до виконання соціальних ролей в практичній діяльності // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2015. №24, 35-43.
3. Гриневич Л. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти // Урядовий портал. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-presentation-2018/09.2018/pidgotovki-fakhivtsiv-za-dualnoyu-formoyu.pdf> (дата звернення: 30.11.2018).
4. Громадське обговорення проф. стандартів / Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України. URL: <http://ipzn.org.ua/gromadske-obgovorennya-prof-standartiv/> (дата звернення: 30.11.2018).
5. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини України: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009 - 2016 рр.) / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/dity2016.doc> (дата звернення: 25.11.2018).
6. Дударьов В. В. Професійна компетентність соціальних працівників: методи управління // Грані. 2015. № 4. С. 27-32.
7. Калаур С. Контент-аналіз професіограми фахівця соціальної сфери, компетентного у розв'язанні професійних конфліктів // Social Work and Education. 2018. Vol. 5, No. 1. P. 18-28.
8. Карагодіна О. Круглий стіл «Запровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи» // Вісник АПСВТ. 2017. №3. С. 95-97.
9. Карпенко О. Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2007. Вип. 20. С. 26-33.
10. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : автореф. дис ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 44 с.
11. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ. 2017. 256 с.
12. Класифікатор професій ДК 003:2010: Держспоживстандарт України; Наказ, Класифікатор від 28.07.2010 № 327. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 30.11.2018).
13. Круглий стіл: «Професійні стандарти соціальної роботи в Україні: Quo Vadis?» // Сторінка «Школа соціальної роботи НаУКМА / School of Social Work NaUKMA» у Фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/SSW.NaUKMA/posts/1988328944586311> (дата звернення: 30.11.2018).
14. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу: Розпорядження Кабінету Міністрів України від

- 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226> (дата звернення: 26.11.2018).
15. Овод Ю.В. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціально-го забезпечення // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. №1. С. 167-170.
 16. Платонова О. Г. Основи професійної підготовки майбутніх спеціалістів професійної сфери // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2012. № 3. С. 120-122.
 17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19> (дата звернення: 25.11.2018).
 18. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 624. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/624-2014-%D0%BF> (дата звернення: 25.11.2018).
 19. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19> (дата звернення: 25.11.2018).
 20. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 01.08.2013 № 573. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2018).
 21. Про затвердження Методики розроблення професійних стандартів Мінсоцполітики України; Наказ, Методика, Перелік [...] від 22.01.2018 № 74. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18> (дата звернення: 30.11.2018).
 22. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб): Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 21.11.2013 № 896. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF> (дата звернення: 25.11.2018).
 23. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення: Мінсоцполітики України, МВС України, МОН України [...]; Наказ, Порядок, Форма [...] від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 25.11.2018).
 24. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей: Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 30.08.2007 № 1068. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2018).
 25. Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко): Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 27.12.2005 № 1291. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2018).
 26. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 28.01.2004 № 87. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2018).
 27. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV . URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/586-14> (дата звернення: 25.11.2018).
 28. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.11.2018).
 29. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 № 966-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/966-15> (дата звернення: 25.11.2018).
 30. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 25.11.2018).
 31. Савіцька В. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності на засадах праксеологічного підходу: результати педагогічного експерименту // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Педагогіка та психологія. 2014. Вип. 716. С. 146-155.
 32. Семігіна Т. В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // Вісник АПСВ. 2015. № 1-2. С. 6-11.

33. Слезанська Г. І. Ролі фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. №1 (40). С. 265-268.
34. Сопко Р. Послуги людям похилого віку в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 27. С. 188-192.
35. Тимошенко Н. Є. Етапи професійного зростання соціальних працівників в системі неперервної освіти // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки. 2014. № 04. С. 155-164.
36. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса / пер. с нем. Харьков. 2017. 356 с.
37. Чубук Р. В. Професійна компетентність соціальних працівників в умовах парадигмальних змін // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 254-258.
38. Cohen C. S., Olshever A. IASWG Standards for Social Work Practice with Groups: Development, Application, and Evolution // Social Work With Groups. 2013. Vol. 36 (2-3). P. 111-129. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01609513.2012.763107> (дата звернення: 25.11.2018).
39. Caseworker Core Competencies / Institute for Human Services for the Ohio Child Welfare Training Program, October 2010. URL: <http://ocwtp.net/PDFs/Competencies/Caseworker%20Core%20Competencies.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).
40. International Laws: Children's Rights. Prepared by Wendy Zeldin Senior Legal Research Analyst July 2007 // The Law Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/law/help/child-rights/international-law.php> (дата звернення: 25.11.2018).
41. Morales A., Sheafor B. Social Work: A Profession of Many Faces. Boston, 1990. 325 p.
42. Post-qualifying standard: knowledge and skills statement for child and family practitioners, May 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/708704/Post-qualifying_standard-KSS_for_child_and_family_practitioners.pdf
43. Post-qualifying standard: knowledge and skills statement for child and family practice supervisors, May 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/708705/Post-qualifying_standard-KSS_for_child_and_family_practice_supervisors.pdf (дата звернення: 20.11.2018)
44. Practice Standards for Mental Health Social Workers, Australian Association of Social Workers, 2014. URL: <https://www.aasw.asn.au/document/item/6739> (дата звернення: 20.11.2018).
45. Practice Standards, Australian Association of Social Workers, 2013. URL: <https://www.aasw.asn.au/document/item/4551> (дата звернення: 20.11.2018).
46. Rycus J.S., Hughes R.C. What is Competency-Based Inservice Training? / Institute for Human Services, Columbus, OH, 2000. URL: <https://www.researchgate.net/publication/240623466> (дата звернення: 30.11.2018).
47. Rycus J.S., Hughes R.C. Levels of learning: A framework for organizing inservice training / Institute for Human Services, Columbus, OH, 2001. URL: <http://ocwtp.net/PDFs/Hidden%20Links/HO9%20Levels%20of%20Learning%20Resource%20Paper%202.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).
48. Social Work and the Rights of the Child: A Professional Training Manual on the UN Convention / International Federation of Social Workers, 2002. 100 p. URL: http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_124952-4.pdf (дата звернення: 20.11.2018).
49. Standards of Practice for Social Workers in Newfoundland and Labrador / Newfoundland and Labrador Association of Social Workers, 2018. URL: http://www.nlasw.ca/sites/default/files/inline-files/Standards_of_Practice_0.pdf (дата звернення: 20.11.2018).
50. Standards of proficiency for social workers in England / Health and Care Professions Council's, 2017. URL: <http://www.hpc-uk.org/assets/documents/10003B08Standardsofproficiency-SocialworkersinEngland.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).
51. Trainer Handbook: Ohio Child Welfare Training Program, Revised 2018. URL: <http://ocwtp.net/PDFs/Trainer%20Resources/Trainer%20Handbook.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).
52. Training on key competencies for caring for children in adversity and their families: A Guide for Trainers and Child Protection Actors, 2018. URL: https://childhub.org/sh/system/tdf/library/attachments/training_guide_english_2018.pdf?file=1&type=node&id=33804 (дата звернення: 20.11.2018).

53. Working Together to Safeguard Children. A guide to inter-agency working to safeguard and promote the welfare of children, July 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/729914/Working_Together_to_Safeguard_Children-2018.pdf (дата звернення: 20.11.2018).